

Uta Eser

DER NATURSCHUTZ UND DAS FREMDE

Ökologische und normative Grundlagen der Umweltethik

Campus, Frankfurt/New York, 1999, 266 str.

U svojoj kulturnoj povijesti, koja seže i do 400.000 godina unazad (Hoorn-van Nispen, M.-L.: *400.000 Jahre Technikgeschichte*. Darmstadt, Primus, 1999), čovjek je koristio svoje antropogene sposobnosti u organiziranju života. Kultivirao je biljke i pripitomljavao životinje još prije 10.000 godina (Franz M. Wuketits: *Eine kurze Geschichte der Biologie*. Darmstadt, Primus, 1998:20). Nisu rijetki slučajevi još u staroj eri da su introducirane pojedine biljke (primjerice u Egiptu), a kasnije s trgovačkim i kulturnim komunikacijama njihov broj se povećavao. U konkurenciji s drugim skupinama razvio je osjećaj skupne pripadnosti i njezino značenje za opstanak u odnosu prema drugim skupinama. Do danas se nije oslobodio nasljeđa »mi« i »drugih« (Klaus Dehner: *Lust an Moral*. Darmstadt, Primus, 1998), a pitanje je može li ga se osloboditi. Tako je zadržan kulturalni odnos prema »divljini« i »drugima« i njihovo vrednovanje kao manje vrijednih ili opasnih za njegovu zajednicu.

Krajem dvadesetoga stoljeća industrijsko društva i cijela civilizacija – bez obzira koje nazivlje koristili za obilježavanje stanja društva – proživljava pravu socijalnoekološku dramu u kojoj je i ljudski rod kao takav suočen s negativnim posljedicama svojega višestoljetnog razvoja – suočen je s »ekološkom krizom«, smanjenjem biološke raznolikosti, genetskom erozijom itd., ali istodobno sa »socijalnom krizom« i kulturnom krizom (krizom vrijednosti, kulturnom entropijom itd.). Izlazi iz ove krize ili po nekima »društvenih prirodnih odnosa« najčešće su se tražili u njihovom odvojenom razmatranju. Danas se, kao i uvijek pri susretu s nepoznatim, upitamo o njegovoj vrijednosti, tj.

o vrijednosti »divljine« i »drugih«. U vrijeme prvih otkrivanja osvajanja »novoga svijeta« stanovnici tih krajeva za Europljane su bili »divljaci« s kojima se postupalo gore nego sa životinjama. Na takav način danas više nitko ne govori o njima niti o novim socijalnim skupinama što se povremeno otkrivaju, primjerice, u prostorima Amazone. Oni su naprosto »drugačiji«, ali ne divlji. Za zapadnu civilizaciju potpuno su bezopasni a mogu biti veoma korisni glede znanja o svojstvima pojedinih biljaka.

Prema uvezenim biljkama nije bio takav odnos, jer su bile korisne (rajčica, krumpir, kukuruz itd.) za prehranu stanovništva. Tek s obuhvatnijom hibridizacijom i u najnovije vrijeme s mogućim genetskim intervencijama u biljnu proizvodnju te ekološkim posljedicama, pitanje »divljine« i »strane biljke« dobiva nove dimenzije glede njihove genetičke uloge i politike u zaštiti okoliša i prirode.

Uta Eser u knjizi istražuje i analizira pitanje zaštite prirode u svezi s problemom »stranog«. Preko pojma »neofit« (*neophyt*) problematizira objektivno-znanstveni i socijalno-vrednujući pristup vrednovanju ne samo introduciranim biljakama – neofitima, nego općenito objektima »strane prirode« u zaštiti prirode. Time nastoji analitički pokazati ekološke i normativne osnove etike okoliša (*Umweltethik*).

U čemu je problem neofita (*neophyt*)? U najširem smislu može se reći da je riječ o bojazni da »strane« biljne vrste ugroze »domaće« (endemične) vrste potiskivanjem i naturalizacijom, jer pokazuju veću »konkurentnost« od ostalih vrsta. Na to je ozbiljno upozorio američki ekolog Charles Elton 1958. godine. U cilju istraživanja 80-ih godina iniciran je globalni istraživački program *Ekologija biološke invazije* (1982). Pretpostavka na kojoj se zasniva teza o opasnosti od »stranih vrsta« temelji se na stavu da je društveno nepoželjno potiskivanje domaćih vrsta. Neofiti su prema nekima, dakle, nepoželjni. Ta nepoželjnost proizlazi iz dva

izvora. S jedne strane moguće su nepoželjne posljedice neofitskog utjecaja na druge biljne vrste, a s druge strane kulturni odnos u društvu prema »stranom« kao društveno nepoželjnom prenosi se na vrednovanje neofita.

Termin neofit formalno označava sve divlje rastuće biljne vrste, čije uvođenje nije starije od 500 godina (72). To znači da su neofiti »uvezeni« – svjesno ili slučajno i koji su se trajno udomačili u nekom području. Neke biljke ne mogu dugo opstati u novom području (*ephemerophyti*), neke ne mogu bez ljudske pomoći (*epökophyti*), a neke se trajno udomače i mogu samostalno opstati bez ljudske pomoći (*neophyti*) i na taj način širiti na račun ostalih biljnih vrsta (65, 72), tj. od »introdukcije« preko »kolonizacije« (širenja bez čovjekove pomoći) do sposobnosti samostalne izgradnje populacije i preživljavanja u prirodi ili prirodi bliskim ekosustavima, tj. »naturalizacije« (185).

Neofiti (u našoj percepciji) predstavljaju za domaće vrste nešto »strano«. Međutim, to »strano« nije »divlje« nego strano u odnosu na domaće vrste. Tako se postavlja pitanje treba li ih i zašto štiti. Svaka zaštita polazi od nekih vrijednosti prirode (intrinzičnih, inherentnih) kao osnove za zaštitu. Tako i vrednovanje utjecaja ekofita može biti na nekoliko razina: »objektivno« (utvrđivanje posljedica na ekosustave), »vrijednosno« (poželjnost ili nepoželjnost posljedica) i »normativno« (treba li otklanjati nepoželjne posljedice i kako); (176). Normativno vrednovanje može normu uzeti u smislu: empirijskog prosjeka, ideje, u tehničko-pragmatičkom smislu, pravnom ili moralnom smislu (182). Ako naime štujemo prirodu kao nešto što nije od čovjeka napravljeno i o čovjeku je neovisno, tj. kao »divljinu«, pripisujući joj neku vrijednost, onda to ne bi obuhvatilo i neofite, jer oni nisu dio »intaktno prirode« i imaju antropogeno podrijetlo. Zato ne bi pripadali području »zaštite prirode« (108). Eser je mišljenja da je problematika neofita za zaštitu prirode

više povezana s »stranim« i »divljim« nego s njihovim antropogenim podrijetlom (111). Ako, pak, pođemo od toga da štiti-mo »domaće« vrste u odnosu na »strane«, tada opet neofiti ne bi bili obuhvaćeni. Autorica zato opsežno istražuje i analizira povijesne i ekološke aspekte shvaćanja prirode – od Antike do danas – i njezino razumijevanje kao *fizisa*, kao stvaranja, kao materije (protežne stvari), itd. radi pojašnjavanja pitanja o ideji zaštite prirode. Pri tomu dolazi do pojma »zavičaj« (*Heimat*) koji znači nešto »stabilno«, »kultivirano«, od ljudi »stvorenno«, »vrijedno povjerenja«, tj. kao vrijednost koju treba štiti nasuprot »nestabilnom«, »nekontroliranom«, »nepovjerljivom«, »stranom«. Pojam zavičaja je po njezinom mišljenju još danas središnji za misao o zaštiti prirode, pa neofiti nisu percipirani kao dio prirode (111). Udomaćene strane vrste postaju dio zavičaja. Time se problem postavlja kao odnos »prirode« i »kulture«, a zaštita prirode kao kulturna zadaća. Otkriće zavičaja (prirodnoznanstvenik i publicist Raoul France u knjizi *Otkriće zavičaja*, 1923) »priroda« i »kultura« je ono što se otkriva kao »zavičaj« (119).

Ako bismo danas u globalizacijskim procesima pošli od ideje zavičaja u analizu zaštite prirode, tada bismo morali pokazati kako stoji stvar s našim otkrićem »globalnog zavičaja«, tj. »prirode« i »kulture«. Teško je tvrditi, osim kao ideja, da postoji takav otkriveni osjećaj na Zemlji. Bez obzira na svu korist što ju može donijeti takav pristup, iz toga slijedi pitanje nije li on ograničen. Eser pitanje zaštite također raščlanjuje na nekoliko razina (počasna uloga pojedinaca i saveza, službenih ustanova i znanstvena koja daje predodžbe o ciljevima za prve dvije razine zaštite); (109).

Istraživanje neofita povezano je s ekologijom, ali se u njoj ne iscrpljuje sva problematika. Bar ne onako kako ju vidi Uta Eser koja ističe da je u pozadini našeg odnosa prema neofitima neki pogled na svijet. Ta dimenzija zaštite prirode u kon-

tekstu rasprava o neofitima posebno je zanimljiva danas u globalizacijskom diskursu.

Autorica se suprotstavlja stajalištu da osjećaji, poglavito ne osjećaji ugroženosti i ovisnosti čovjeka o prirodi, budu osnova moralnog ophođenja. Tek osjećaj da nismo od »drugih« ugroženi pruža mogućnost uvažavanja drugih. »Osjećati se neugroženim od drugih, pretpostavka je mogućnosti njihova uvažavanja«, kaže autorica (238). Ako ovaj stav usporedimo sa činjenicama odnosa u modernom svijetu u kojemu postoje gotovo sustavno sukobi interesa, pojedinačni i kolektivni egoizmi izraženi u ratovima, terorizmu, itd. izgleda da je takav osjećaj još nešto daleko. Pitanje je da li se osjećaj ugroženosti smanjuje ili povećava? Moglo bi se navesti niz argumenata u prilog jedne i druge teze. Problem je u odgovoru što može biti (individualno, socijalno, političko, kulturno itd.) jamstvo za takav osjećaj u nacionalno–državnim okvirima i globalnim razmjerima i kako postići takvo stanje odnosa prema »drugima«.

Ekologija kao znanstvena disciplina ne može dati moralne osnove našeg ophođenja s prirodom, jer nam ona ne može reći što treba nego što može i što želi. Iz odnosa čovjeka prema drugom čovjeku moguće je oblikovati moralne norme u ophođenju čovjeka prema prirodi. *Ekološka etika* (*ökologische Ethik*) svakako služi da bude posebno etičko područje i da bude utemeljena na načelima opće etike. »Jer princip uvažavati druge, ne važi prvenstveno za ophođenje ljudi s prirodom. Mnogo više može i treba važiti za ophođenje ljudi s drugim ljudima« (238). U tom smislu, ključnim u knjizi, glede utemeljenja moralnog odnosa prema prirodi, držimo autoričino stajalište po kojemu odnos čovjeka prema prirodi simbolizira odnos čovjeka prema drugim ljudima. Uvažavanje drugih može biti temelj uvažavanja prirode (238).

Napomenuli bismo i to da autorica razlikuje *ekološku etiku* (*Ökologische Ethik*) i *etiku okoliša* (*Umweltethik*). Ekološku eti-

ku jedni smatraju sinonimom za »etiku okoliša«, dakle područje primijenjene etike, a drugi, uključujući i autoricu, koristeći pojam »ekološka etika« podrazumijevaju ekocentrični pristup (8).

Analizirajući različit odnos prema neofitima kao nečemu »stranom«, »divljem«, »nedomaćem«, »nezavičajnom«, autorica je na kraju pokazala da takav odnos simbolizira društveni odnos. Drugim riječima da se odnosi u društvu (kulturi) reflektiraju na odnos društva prema prirodi, kao što smo to u više navrata u tekstovima i sami formulirali.

Knjiga je socijalno izazovna jer pokazuje kako se ishodišta socijalne percepcije društvenog identiteta reflektiraju na percepciju prirodnog.

Jedno od osnovnih obilježja i ideala modernog društva je težnja ka pravnoj jednakosti kao socijalnoj »harmoniji«. Ideal jednakosti u povijesti i društvenim znanostima različito se argumentirao, ali je uvijek bila nazočna ideja sklada i ravnoteže – od utopija do modernog društva. No, pitanje je u kakvom je odnosu takva ideja s idejom prirodnog »sklada« i »harmonije«. U prirodi nema jednakosti, ali ima sklada i harmonije. Nema idile, ali ima konkurencije i hijerarhijske organizacije. Sociobiološki ideje (Darwin, Spencer itd.) kao i novi socijalni diskurs o genetskom inženjeringu, konfrontiraju se s temeljem zasnivanja ljudskog društva, a to je sloboda volje i odlučivanja o oblicima društvenosti u kojima će jedinke živjeti. U tom kontekstu zanimljiva je analiza odnosa između razumijevanja prirodne harmonije zasnovane na hijerarhiji i socijalne harmonije zasnovane na ideji jednakosti. Čitajući knjigu stječe se bogatije iskustvo o problematici neofita i »sociologiji biljaka«, ali istodobno prati nas asocijativni mehanizam o društvenoj problematici »stranaca«, »drugih«, »nedomaćih«, itd. tj. dojam da postoje sličnosti s obilježjima ljudske zajednice (društva).

Kakva je uistinu opasnost od neofita i »neofita«? O tome kakav je utjecaj intro-

duciranih vrsta na domaće vrste i koliko ih se naturalizira može reći samo znanost, ali kako vrednovati taj utjecaj nije stvar same znanosti (iako znanstvenici to ponekad čine) nego društvene percepcije.

Treba podsjetiti da se Europa demografski ozbiljno razvila tek nakon intervencije u prehrani stanovništva, tj. obilnim koristima od stranih vrsta (primjerice, kumpira, rajčica); treba reći i to da su imigranti izgradili osnove današnjih SAD-a, ili znatno pomogli razvoju društvenog blagostanja (primjerice radnici na privremenom radu), itd. dakle – »neofiti«. To znači da »strano« nije toliko strano koliko ga činimo stranim, što autorica pokazuje na kraju knjige stavom o moralnom utemeljenju etike okoliša preko ljudske etike respekta »drugih«, »stranih«, što je u području kulture (ekonomije, prava, religije, politike itd.), a ne ekologije kao znanosti.

Čak da i ne razmišljamo na taj način kao o socijalnim pitanjima modernog društva, nije li sa stajališta evolucije »logično« širenje pojedinih vrsta (različitim putovima, pa i preko čovjeka), nestanak i stvaranje (hibridiziranjem) novih vrsta. Čovjek naprosto ne može biti »globalni menadžer« jer za to nije sposoban, a moralno ni ovlašten. Između ostalog i on je, kao prirodno biće, jednom svojom »funkcijom« dio konkretne Zemljine evolucije. Samo za razliku od ostalih živih bića, on je sposoban za refleksiju, vrednovanje i donošenje odluka. Zato je u pitanju neofita u kontekstu zaštite prirode primarna čovjekova zadaća analiziranje i vrednovanje »neofita« njegove vrste. I jedno i drugo pitanje nisu odvojeni. Odvojenost ekoloških od socijalnih pitanja možda je i dovelo do stanja u kojemu civilizacijski više strahujemo za biološku raznolikost (misleći prvenstveno na sve izvan čovjeka) a manje brinemo za eroziju kulturne raznolikosti. Vjerojatno to nije slučajno, a nije nam ni poznato zašto.

Ivan Cifrić

Michael Flitner, Christoph Görg, Volker Heins /Hrsg./

KONFLIKTFELD NATUR

Biologische Ressourcen und globale Politik

Leske+Budrich, Opladen, 1998, 276 str.

Rasprave o smanjivanju ili ugroženosti bioloških resursa (šume, biološke vrste, kulture tla, a naročito krv, tkivo, placenta, embrioni, geni) dobivaju na značenju u kontekstu rasprava o uspostavljanju novog svjetskog poretka i novim konfliktnim poljima, a jedno od tih konfliktnih polja povezano je s pojmom biodiverzитета. Biodiverzitet nije postao samo visokokompleksna znanstvena predmetnost nego i novi prostor sukoba interesa i moći na različitim razinama u doba komercijalne biotehnologije. Spomenuti resursi značajni su za industrijske grane moderne biotehnologije i pojavljuju se pod natuknicom *Life Sciences*.

Nakon stoljetnog iscrpljivanja prirodnih resursa danas se »priroda« shvaća kao nedostatno kolektivno dobro, kao ekoturističke aktivnosti i kao objekt »sekularizirane molitve«. Različiti razvojni stupnjevi reflektiraju se i na shvaćanja prirode. U knjizi se pokušavaju razumjeti konfliktne linije što proizlaze iz pitanja prirodnih resursa, naročito genetičkih resursa i biološke raznolikosti kao izraz politike usmjerene na kontrolu i novo definiranje »života« (8). Pri tomu se uočavaju različite dimenzije konflikata i različiti teoretski pristupi koji svjedoče o novim konfliktnim izazovima. U kontekstu ekoloških pitanja što su uslijedila naročito poslije Ria, nastala je brojna literatura a problem razumijevanja temeljnog odnosa čovjeka (društva) i okoliša (prirode) dobiva nove dimenzije interpretacija.

Knjiga što je pred nama jedan je od niza takvih zbornika koji obogaćuje suvremeni socijalnoekološki diskurs. U društvenim znanostima (naročito politologiji i sociologiji) sasvim je »normalno« razumjeti